

ВИКОРИСТАННЯ ФОНЕТИЧНИХ ЗАКОНІВ МОВЛЕННЯ В УСНОМУ ПОСЛІДОВНОМУ ДВОСТОРОННЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Рева І. А.

ВСТУП

У кожній мові світу наявна певна кількість звуків. Один і той самий звук у різних мовах вимовляється неоднаково. Проте у фонетиці є закономірності, на основі яких об'єднано звуки всіх мов, виокремлено голосні та приголосні, створено їх класифікації. Фонетика є одним із найдавніших розділів мовознавства. Вона розробляється вже дві з половиною тисячі років і досягла за цей час значних успіхів. Об'єктом дослідження фонетики є не тільки звуки, а і їх зміни, закономірності сполучення, склад, наголос та інтонація¹. У другій половині ХІХ ст. дослідники В. Богородицький і Л. Щерба започаткували експериментальну фонетику, котра пов'язує дослідження усного мовлення тільки за допомогою приладів фіксування. Але в сучасній лінгвістиці та перекладознавстві фонетичний експеримент не обов'язково поєднується з використанням пристроїв, він полягає у створенні мовних ситуацій, що сприяють вивченню звуків. Наприклад, магнітофонне записування мовлення є тільки способом фіксування тексту. Опановуючи в лінгфонній аудиторії вимову звуків іноземної мови, студент не займається експериментальною фонетикою, тому що вивчення іноземної мови починають із вступного фонетичного курсу, щоб оволодіти мовою, потрібно навчитися вимовляти її звуки.

Багатоаспектний підхід до вивчення звукового потоку, з огляду на генерування, передання і прийняття звука, зумовлює виділення артикуляційної, акустичної, перцептивної та функціональної (фонології) фонетики. Факт наявності відтінків фонем, правильне вміння вживати їх за відповідних умов у галузях мовознавства та перекладознавства досліджують як вітчизняні, так і закордонні вчені: Т. Бровченко, К. Гарашук, Ю. Карпенко, Дж. Клоур, О. Колесник, А. Коллінз, І. Лисичкіна, М. Маяковський, А. Ніколенко, Г. Орлов, А. Ортоні, В. Парашук та ін. Проте сьогодні залишається ще не розглянутим досить широко питання застосування фонетичних законів мовлення в усному послідовному двосторонньому перекладі.

¹ Карпенко Ю. Вступ до мовознавства : підручник. Київ, 2006. С. 107.

Метою статті є студіювання фонетичних законів мовлення в процесі усного послідовного двостороннього перекладу.

1. Переклад як об'єкт когнітивного підходу

Переклад – це «перевираження». У комунікативному акті переклад набагато складніший, ніж у звичайному спілкуванні однією мовою. ЦентRALЬНОЮ фігурою цього акту комунікації є перекладач, котрий постійно має свої ролі, стаючи то одержувачем мови, то відправником, від якого видозмінюється форма повідомлення. Саме повідомлення не залишається незмінним, адже в ньому неодмінно щось втрачається або з'являється нове. Уважається, що переклад здійснюється у такі два етапи, як сприйняття і його вираження, тому численні прийоми й операції, до яких вдається перекладач для встановлення такого кшталту, складають у сукупності методологію перекладу, оволодіння якої необхідне навіть виключно талановитій людині, яка тонко відчуває найдрібніші нюанси значень, смислів, ситуацій. Із позиції когнітивного підходу переклад є віддзеркаленням людського досвіду. Когнітивний підхід у перекладознавстві базується на утворенні перетину когнітивних сфер автора вихідного тексту та перекладача. Проблема передавання мовних одиниць є однією з найскладніших у різних видах перекладу. Когнітивні моделі процесів породження та сприйняття мовлення, у психолінгвістиці почали застосовувати з 70-х років ХХ ст. Поняттєвий апарат когнітивного підходу застосовують із певними модифікаціями для опису процесів породження і сприйняття (інтерпретації) мовлення. У психолінгвістиці він передбачає дослідження пізнавальних процесів у мовленнєвій діяльності. Важливим для розвитку когнітивного підходу стала, зокрема, концепція дослідника У. Кінча, яка спирається на ідею пропозицій. Термін «пропозиція» у логіці означає судження, а в лінгвістиці – семантику речення. Смысл речення, що актуалізується в мовленні, не можна зводити лише до лексичної та граматичної інформації, адже він завжди містить комунікативно-інтенційний (прагматичний) смисл і пропозицію. У мовознавстві поняття «пропозиція» – елементарна одиниця свідомості, семантичний інваріант речення². Пропозиція може бути ідентичною в різних за комунікативною інтенцією реченнях, оскільки відображає повторювану структуру типової ситуації, яка є ізоморфною стосовно конфігурації референтів у навколишньому світі. Наприклад: *«To me what is wealth? – it may pass in an hour. If Tyrants prevail, or if Fortune should frown: To me what is title? – the phantom of power. To me what is fashion? – I seek but renown».* – *«Що багатство мені? Воно щезне неждано. Чи то з волі тирана, чи з примхи судьби.*

² Куранова С. Основи психолінгвістики: навчальний посібник. Київ, 2012. С. 73.

Пощо титул мені? То лиш влади омана... Тільки славної слави жадаю собі!» (Переклад Д. Паламарчука).

Дослідник С. Куранова стверджує, що пропозиція є особливою формою репрезентації знань, базовою когнітивною одиницею зберігання інформації, яка відіграє головну роль у породженні, інтерпретації дискурсу, в когнітивних схемах, фреймах, сценаріях та ситуаційних моделях.

У дійсності людина стикається не з ідеальними (прототипними) ситуаціями. Вона, використовуючи сукупні знання про світ, уносить корективи і добирає ті лексичні одиниці, які найбільше відповідають конкретній ситуації. Тобто ті сцени, які людина буде на основі тексту, частково зумовлені його лексичним і граматичним матеріалом, а частково – внеском самого інтерпретатора, його знаннями про контекст, світ загалом та розумінням намірів мовця. Як наслідок, змістова частина лексичних одиниць розділяється на такі два компоненти, як словникове значення та енциклопедичні знання. Словникові статті враховують енциклопедичні знання, але не можуть дати повного уявлення про те, що людина знає про «предмет», позначений цим словом. Ці додаткові знання людина реалізує в конкретних актах мовленнєвої діяльності, вони є настільки розмаїтими, що словниковий опис не здатний їх охопити. Для опису цих процесів у психолінгвістиці послуговуються такими поняттями:

1) фрейм – когнітивна структура, що містить знання про світ подій, предметів, існує у свідомості людини і ґрунтується на знанні про можливі типові ситуації, очікуванні щодо якостей та відношень реальних об'єктів;

2) сценарій (скрипт) – знання про соціальну взаємодію;

3) план – інтегроване знання про те, як організовується діяльність, яке підпорядковує фрейми та скрипти;

4) схема – абстрактне визначення активної організації попереднього досвіду у вигляді набору правил для створення або опису прототипу «середня тенденція»³.

Загалом, когнітивні психолінгвістичні моделі породження та сприйняття мовлення ґрунтуються на ідеї про те, що є певні до мовленнєві когнітивні структури, які мають про позитивний характер (ім'я та предикат) та організовані за системою правил, що пов'язані зі змістовою структурою ситуації. Важливою для психолінгвістичних когнітивних моделей є також ідея про компонент мовленнєвого механізму, який визначає співвідношення синтаксичної структури речення і теми висловлення. На основі цього принципу психолінгвісти

³ Куранова С. Основи психолінгвістики : навчальний посібник. Київ, 2012. С. 75.

Ч. Осгуд, Л. Виготський, О. Лурія та О. Леонтьєв у своїх теоріях породження мови послуговуються чотирма рівнями продукування мови:

1) мотиваційним, на якому мовець ухвалює загальні рішення: говорити чи не говорити, в якій формі говорити (запитувати, стверджувати, наказувати), які засоби використовувати для передавання цієї форми в реченні (активну чи пасивну форму), які моделі інформації обрати та що виокремлювати логічним наголосом;

2) семантичним, на якому мовець виокремлює в реченні певні послідовності слів (функціональні класи). Будь-яке речення можна поділити на одиниці кодування – не конкретні слова, а функціонально-семантичні класи. Одиниця семантичного рівня породження мовлення може заповнюватися різними словами, але це буде одиниця одного функціонального класу;

3) рівнем послідовностей, основною одиницею якого є слово не як семантична одиниця, а як фонетичний комплекс. У процесі кодування на цьому рівні діють механізми розпізнавання звукових послідовностей, визначення довжини уривків (інтервали між словами мають бути не більші, ніж інтервали всередині слів та навіть на межі морфем), механізм граматичних послідовностей, який діє у разі великих сегментів;

4) інтеграційним, основною одиницею якого є склад. На цьому рівні діють моторні механізми кодування, де відбувається звукове оформлення опрацьованого висловлення⁴.

Відповідно до рівнів породження мови, розглянемо окремо гіпотези психолінгвістів. Так, дослідження Л. Виготського має три аспекти мовленнєвого мислення: 1) думку; 2) внутрішнє мовлення; 3) слово. За його словами, «процес породження мовлення йде від мотиву до оформлення думки, потім думка опосередковується у внутрішньому слові, потім – у значеннях зовнішніх слів, після чого – у словах». Загалом, думка засновується на інтерпретації фактів, на суб'єктивному, на емоційному ставленні до них. Для перекладу, особливо усного, думка може стрімко змінюватись під впливом або додаткових аргументів, контексту, мети або погляду співрозмовника. Думки бувають різними, але при цьому перекладачеві потрібно вловити головну думку співрозмовника та швидко відобразити її сутність. Незважаючи на усний чи письмовий переклад, процес оформлення думки відбувається без її вираження, тобто внутрішнім мовленням. Специфіка використання індивідуального коду в цій формі мовлення визначається початковим комунікативним наміром суб'єкта мовленнєвої діяльності спілкуватися із самим собою. Основною вимогою до перекладача є його набір умінь і навичок. Уміння

⁴ Куранова С. Основи психолінгвістики : навчальний посібник. Київ, 2012. С. 76.

перекладача включає професійне подання свого перекладу, орієнтування в ситуації спілкування. Внутрішнє мовлення закрите та недоступне для інших осіб, як і зовнішнє. Воно відбувається з використанням скороченого, стислого, згорнутого виразу, речення. У процесі переходу від внутрішнього мовлення до зовнішнього відбувається «переструктурування мовлення». У мовленнєвій комунікативній практиці внутрішнє мовлення забезпечує підготовку зовнішнього мовлення (обдумування, планування, постановку й розв'язання у свідомості мовця різноманітних пізнавальних завдань), сприйняття мовлення співрозмовника, внутрішній діалог («розмова» із собою), спогади, роздуми, мрії, регуляцію поведінки, опрацювання отриманої інформації. У такому разі рефлексивна діяльність має супроводжуватися всією комунікаційною діяльністю перекладача, передбачаючи взаємне вислуховування, послуговування ціннісними набутками, переживаннями. Завдяки їй суб'єкт комунікації має змогу прогнозувати процес комунікації, передбачити його наслідки, своєчасно скоригувати його. Внутрішнє мовлення – особливий внутрішній план мовленнєвого мислення, яке є посередником між думкою та словом, хоч будь-яка людина без філологічної освіти легко виділяє в чужому чи своєму мовленні слова. Поняття слова стихійно наявне у свідомості всіх носіїв мови. Однак дати визначення поняття «слово» дуже важко. Є безліч визначень слова, але ж одне з них не враховує різних нюансів, притаманних різнорідним словам у мовах світу. Більшість мовознавців вважають, що слово – найконкретніша мовна одиниця, основна і базисна. Мова – це насамперед мова слів, а не форм чи звуків. Тому спроби дати дефініцію слова не припиняються. Наприклад, мовознавець М. Кочерган зазначає, що слово – мінімальна структурно-семантична одиниця мови, яка виражає своїм звуковим складом поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їх ознаки чи відношення між ними, вільно відтворюється в мовленні і слугує для побудови висловлювань⁵. Для того, щоб визначити слово, очевидно, потрібно його відрізнити від інших мовних одиниць. У вищенаведеному прикладі слово – це єдність звучання і значення. Немає слів без звукової оболонки, але й немає слів без значень. Слово – двостороння одиниця, яка має план вираження (звукову оболонку, експонент) і план змісту (значення). Ці ознаки мають морфему та словосполучення. Питання виділення слова містить два аспекти: проблему окремоті слова (визначення меж слова в тексті, що вимагає, з одного боку, відрізнення слова від його частини – морфем, а з іншого – від сполучення двох чи більше слів) і проблему тотожності слова, його ідентифікацію (встановлення словесної тотожності різних

⁵ Кочерган М. Зіставне мовознавство : підручник. Київ, 2006. С. 184.

слововживань). Тотожність слова полягає в належності різних уживань одного звукового комплексу одного слова (розмежування полісемії й омонімії). Так, скажімо, О. Потебня в кожному новому значенні бачив інше слово. Слово, на відміну від морфеми, характеризується цільністю, виокремленістю, ідіоматичністю, вільною відтвореністю у мовленні. Розвиваючи ідеї Л. Виготського, О. Лурія розробив учення про динамічну схему висловлення. Відповідно до цієї схеми, формування висловлення відбувається в три етапи:

1) вихідна схема («семантичний запис»), що є складеним мовленнєвим висловленням, яке далі може бути перетворене на систему послідовно пов'язаних одне з одним слів. Вихідна думка висловлення має такі дві частини, як тема і рема (дане й нове), які утворюють систему зв'язків, що будуть наявні в майбутньому висловленні. Вихідна схема є згорнутою, потім вона поступово розгортається (стає послідовним набором мовленнєвих одиниць);

2) усвідомлення. На цьому етапі внутрішній смисл переходить у систему синтаксично організованих мовленнєвих значень (формується синтаксична структура висловлення);

3) формування розгорнутого мовленнєвого висловлення ланцюжка взаємопов'язаних речень⁶.

Ланцюжки речень, що утворюють розгорнуте мовленнєве висловлення, слід вивчати разом із контекстом. З огляду на це, процес формування висловлення потребує вивчення за допомогою як лінгвістичного аналізу, так і соціально-психологічного, враховуючи ситуацію спілкування, мотиви мовця, ставлення мовця та слухача до інформації. Важливою для формування цілісних уявлень щодо процесів породження мовлення стає концепція М. Жинкіна. Відповідно до неї, у внутрішньому мовленні використовується особливий внутрішній код. Він є невербальним універсальним або предметно-схемним за своїм характером. Універсальний предметний код (далі – УПК) – сукупність психічних сенсорних образів знаків, яка в кожній людині є індивідуальною. Ця індивідуальність стосується складу образів знаків (до них належать предмети, дії, операції з діяльності особистості). У цьому сенсі УПК визначають як соціогенне утворення, яке повністю залежить від соціального досвіду особистості. Слова не зберігаються в повній формі, а щоразу синтезуються за певними правилами. Людина створює висловлення за особливими семантичними правилами сполучуваності слів у семантичні пари. Такі правила є фільтром, який забезпечує осмисленість висловлення. На сприйняття мовленнєвого повідомлення істотно впливає апперцепція (лат. – сприймання) – зумовленість сприйняття попереднім досвідом людини. Вона

⁶ Куранова С. Вказана праця. С. 77.

виявляється у таких чинниках, як знання мови, предмета, про який ідеться, практика слухання, загальний рівень культури, освіти, вік тощо. Попередній досвід людини дає їй підстави робити деякі прогнози в процесі сприйняття, тобто частково визначає і здатність до антиципації (лат. – угадування наперед) – передбачення з метою попередження, яке має сигнальний характер. Антиципація – ґрунтується на законі випереджального відображення впливів навколишньої дійсності, яке є основною формою пристосування живої матерії до просторово-часової структури неорганічного світу. Актуалізація однієї з ланок ланцюжка, які пов'язані між собою повторними спільними виявами подій у попередньому досвіді організму, викликає миттєву активність усіх ознак. Механізм прогнозування мовленнєвого повідомлення полягає в тому, що в процесі слухання людина, сприйнявши перше слово фрази, вже може передбачати (неусвідомлено), яке слово найімовірніше слідуватиме за ним. Таке прогнозування визначає крок і швидкість осмислення. Сприймаючи фразу, людина основну інформацію одержує вже на її початку. Закінчення фрази, що визначається контекстом і на основі найбільш імовірного її завершення, є ніби зайвим, надлишковим, оскільки це слово або групу слів уже можна було вгадати з контексту. Окрім опорних пунктів, для запам'ятовування вагоме значення мають також надлишкові елементи повідомлення. Надлишковість реалізується на всіх рівнях мовної системи (фонемному, морфемному, на рівні слів та словосполучень) і є основою більшої надійності сприйняття мовленнєвого сигналу, його стійкості до перешкод у будь-яких умовах спілкування, зв'язку. Дуже багато зайвих слів трапляється в діловому спілкуванні⁷, наприклад: уважаємо за можливе просити (просимо), поспішаємо повідомити (повідомляємо), надсилаємо на підпис і затвердження (надсилаємо на розгляд). Зайвими бувають слова «даний», «певний», «так би мовити», «взагалі», «тобто». Багато з них належать до вставних слів, однак, втрачаючи модальність, вони перетворюються на слова-паразити. Такого накопичування слів слід уникати й у процесі перекладу (як усного, так і письмового). Якщо застосувати принцип надлишковості щодо сприйняття всього мовленнєвого повідомлення, то можна припустити, що в цілому повідомленні, як й у фразі, має бути розумна пропорція надлишкового та інформативного. Вона забезпечує надійність сприйняття за оптимальної нормативності повідомлення. Таке співвідношення також необхідне для того, щоб дати мозку слухача можливість і час опрацювати інформацію. Необхідною умовою повноти сприйняття

⁷ Авраменко О., Яковенко Л., Шийка В. Ділове спілкування. Івано Франківськ, 2015. С. 18.

мовленнєвого повідомлення, глибини розуміння та надійності його запам'ятовування є активна мисленнєва діяльність слухачів. Їй сприятимуть правильна постановка проблеми обговорення, організація повідомлення, манера його презентації, поєднання індуктивного та дедуктивного способів викладу, доцільне застосування наочності. Слухання в умовах публічного виступу залежить від деяких особливостей самого мовця: його артикуляційних даних, часу повідомлення (тривалості), темпу вимовляння (середньої довжини складів), ступеня зацікавленості мовця в тому, щоб бути зрозумілим, що виявляється в емоційності, чіткості логічного наголошування та інтонаційного оформлення тощо. Ефективність процесу сприйняття підвищується за умови відповідності інтерпретаційних можливостей слухачів та мовця, яка передбачає близькість характеристик мисленнєвої та мнемічної діяльності обох партнерів спілкування. Така відповідність може виявлятися у кожній конкретній ситуації або взагалі характеризувати подібність людей (наприклад почуття гумору має бути взаємним). Неможливість інтерпретації в процесі слухання проявляється саме в тому, що людина не розуміє висловлення.

Таким чином, когнітивний підхід у перекладознавстві є підґрунтям до вивчення процесу перекладу. Адже він базується на дослідженні психологічних особливостей людини, що допомагає чітко зрозуміти, як відбувається процес сприйняття мовлення та комунікативність. Когнітивний підхід дозволяє розкрити інформаційні відносини, зрозуміти інформаційний обмін у спілкуванні під час усного перекладу. Під час обміну інформацією відправник і одержувач проходять кілька взаємопов'язаних етапів комунікаційного процесу. Їх завдання – створити повідомлення і використати канал для його передавання у такий спосіб, щоб обидві сторони зрозуміли одну вихідну ідею. Це складно, оскільки кожен етап є одночасно точкою, в якій зміст може бути спотворений або втрачений. До взаємопов'язаних етапів, як правило, зараховують такі: зародження ідеї, кодування, вибір каналу, передавання, декодування. Жоден зі способів комунікації не має універсальних переваг перед іншим, тому вибір способу передання повідомлення не можна обмежувати єдиним каналом. У багатьох випадках доцільно комбінувати два або більше засобів комунікації.

Когнітивний підхід дає можливість аналізувати вербальну комунікацію з точки зору соціальної інтеракції, яка задовольняє різні потреби вираження внутрішніх станів комунікантів, складається з організації процесу їх взаємодії та координації дій, спирається на продукування й інтерпретацію конвенціональних (здійснюються згідно із загальноприйнятими правилами) і неконвенціональних (відбуваються на власний розсуд) мовленнєвих дій учасників комунікативного акту.

2. Фонетична концепція в процесі усного послідовного двостороннього перекладу

Будь-яка мовна одиниця (морфема, слово, речення) передається через звукове вираження. Звукове вираження – це матеріальна оболонка мови. Матеріальна звукова форма мови є об'єктом фонетики. До вивчення об'єкта фонетики входять не тільки окремі звуки, а й закономірності їх поєднання (сполучуваність), фонетичні процеси (вплив позиції звука у слові та сусідства інших звуків на його звучання), природа й структура складу, наголос, інтонація. Фонетика має велике практичне значення. Знання з фонетики необхідні для створення алфавітів для без писемних мов, для вдосконалення графіки й орфографії, для навчання орфоєпії рідної та, що важливіше, іноземної мови (як правило, іноземну мову починають вивчати з фонетики), для виправлення недоліків мовлення (логопедія) і навчання розуміння звукової мови глухонімими (сурдопедагогіка), для автоматичного розпізнавання мовлення електронно-обчислювальною машиною (навчити машину розпізнавати передавану людським голосом інформацію). Фонетист із тонким звуковим відчуттям, почувши декілька фраз незнайомця, може багато чого дізнатися про нього⁸.

Фонетика пов'язана з такими нелінгвістичними дисциплінами, як фізика (акустика), анатомія, фізіологія (творення звуків) і психологія (мовленнєва діяльність людини є частиною її психічної діяльності).

Вивчаючи переклад як процес міжмовної та міжкультурної комунікації, як спілкування з використанням двох мов, з усією очевидністю в ньому виявляється асиметрія. Усний перекладач організовує свою мову в досить складних (часом екстремальних) умовах. Структура його мови не може володіти такою ж точністю, як текст письмового перекладу. Проте мова перекладача повинна справляти на слухачів враження досить добре оформленої мови. Тому фонетичний аспект є дуже важливим, адже перекладачеві потрібно не тільки правильно відтворити звуки мови, з якої він перекладає, але ще й правильно та достовірно їх почути. Для цього перекладач має володіти фонетичною компетентністю.

Фонетична компетентність (далі – ФК) – це здатність людини до коректного артикуляційного та інтонаційного оформлення своїх висловлювань, розуміння мовлення інших, яка базується на складній і динамічній взаємодії відповідних навичок, знань, фонетичної усвідомленості. Успішність формування фонетичної компетентності залежить від рівня сформованості фонетичних навичок, обсягу отриманих і засвоєних знань про фонетичний бік мовлення і динамічної

⁸ Кочерган М. Вказана праця. С. 102.

взаємодії цих складників на основі загальної мовної фонетичної усвідомленості.

Одним із головних компонентів фонетичної компетентності є фонетична навичка.

Фонетична навичка – це автоматизована репродуктивна або рецептивна дія, яка забезпечує коректне звукове й інтонаційне оформлення власного мовлення та адекватне сприйняття звукового й інтонаційного оформлення мовлення інших. Фонетична навичка поділяється на:

1) слухо-вимовну – це навичка коректної вимови всіх фонем у потоці мовлення та їх адекватного розуміння в процесі сприйняття мовлення інших людей;

2) інтонаційну – це навичка коректного інтонаційного оформлення власного мовлення та адекватного розуміння в процесі сприйняття мовлення інших людей;

3) рецептивну – це автоматизована рецепція фонем та інтоном у потоці мовлення на базі розвиненого фонематичного та інтонаційного слуху;

4) репродуктивну – це автоматизована репродукція фонем та інтоном у потоці мовлення на основі коректної коартикуляції та інтонування⁹.

Професійні перекладачі вже встигли переконатися, що головна складність перекладу в тому, що слова різних мов лише в окремих випадках повністю відповідають один одному, не кажучи вже про смислові висловлення, цілі думки.

Мовленнєвий потік є безперервною лінійною послідовністю звуків. Звук – це мінімальна незначуща одиниця мовленнєвого потоку. Звук виступає в мовленні неподільно, як щось ціле, адже з нього не можна виділити окремі елементи вимови (артикуляції). Виділення окремих звуків у мовленнєвому потоці є умовним, оскільки звуки слідує безпосередньо один за одним, змінюючись залежно від якості попереднього або наступного звука¹⁰.

Звук мови – узагальнення низки близьких із погляду носія мови і з погляду артикуляційно-акустичних звуків, яке існує у свідомості носія мови як звуковий еталон. Звуки мови поділяються на голосні й приголосні. Класифікація звуків здійснюється переважно за артикуляційними ознаками, інколи – за акустичними. О. Колесник зазначає, що слід розрізняти звук мови зі звуком мовлення. Звук

⁹ Захарова Ю. Інтонаційна організація сучасного англійського мовлення : навчальний посібник. Київ, 2004. С. 77.

¹⁰ Колесник О., Гарашук Л., Гарашук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 18.

мовлення – це членоподільний конкретний звук людської мови, що утворюється за допомогою мовного апарату й має певні артикуляційно-акустичні властивості. Кількість звуків у мовленні величезна. Для фонетики мають значення звуки, якісно відмінні залежно від своєї фонетичної позиції¹¹.

Звуки можуть відрізнятися висотою тону, тривалістю, силою, тембром тощо. У процесі створення мовленнєвого потоку в кожній мові вимовляється певна кількість різноманітних звуків, які можна поєднати в порівняно невелику кількість звукових типів, здатних диференціювати слова та їх форми, тобто слугувати цілям людського спілкування, однак реально усвідомлюються та виділяються тільки ті одиниці, що слугують для побудови та розрізнення слів. Ці звукові типи й маютьяся на увазі, коли говорять про окремі мовні звуки, їх називають фонемами. Спираючись на ідеї Л. Щерби, Л. Зіндер визначив фонему як найменшу звукову одиницю, що може бути в цій мові носієм смислу і слугує в ній для розрізнення слів і форм слів. Фонему визначають як найменшу мовну одиницю, потенційно пов'язану зі значенням, яку в будь-якій мові її носії легко виділяють із суцільного мовного потоку. Можливість установалення цих мінімальних одиниць мови закладено в самій природі мови, яка характеризується членоподільністю¹². Ідею потенційного зв'язку фонем з значенням започаткував Л. Щерба: «Через те, що основний інтерес мовлення лежить у смислових уявленнях, то звукові нормально не перебувають у світлому пункті свідомості. Здавалося б з цього погляду, що й аналіз звукових уявлень нормально нами не провадиться і фонетична подільність є наслідком наукового мислення. Але річ у тому, що елементи смислових уявлень часто-густо асоціюються з елементами звукових уявлень». Фонемі як лінгвістичній одиниці властива автономність. Автономність фонем виявляється в тому, що носії мови легко членують на фонемі будь-яке незнайоме їм слово або ж складають нові слова (наприклад абрєвіатури), замінюють незнайомі звуки запозичених слів звуками рідної мови. Свідченням автономності звукової системи є також можливість зображення звуків у вигляді літер у звуковому письмі¹³.

Фонема – це найменша, далі неподільна звукова одиниця мови, що здатна розрізняти пари слів за смислом (наприклад: feet – fit) чи диференціювати граматичні форми одного й того самого слова

¹¹ Колесник О., Гарашук Л., Гарашук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 19.

¹² Левицький А., Гарашук Л., Поглиблений курс теоретичної фонетики англійської мови. Вінниця, 2005. С. 11.

¹³ Колесник О., Гарашук Л., Гарашук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 21.

(наприклад: tooth – teeth). Фонема є результатом абстрагування від усіх позиційних варіантів її вимовляння та від індивідуальних особливостей вимовляння відповідного звуку (тобто залежно від місця наголосу, темпу мовлення, впливу сусідніх звуків тощо). Фонема та мовленнєвий звук – поняття близькі, але не тотожні: фонема може складатися не тільки з одного звуку, але й із двох елементів (наприклад дифтонгів) і навіть із трьох (трифтонги [aɪə], [ɔɪə], [aʊə]), а дві фонemi інколи звучать як один звук. Незважаючи на таку складність, фонема залишається найкоротшою звуковою одиницею в складі слова та морфеми, тому що її не можна поділити без порушення всієї фонологічної системи мови. Кожна фонема є абстрактним фонетичним поняттям, що існує у свідомості носіїв мови як узагальнення низки варіантів звучань, об'єднаних спільними артикуляційно-акустичними ознаками. У мовленні фонема реалізується у вигляді кількох (або багатьох) конкретних звуків. Зберігаючи визначальні, основні артикуляційні та акустичні ознаки, ці звуки, залежно від конкретних фонетичних умов, зокрема, поєднання та контактування з іншими звуками, набувають деяких додаткових ознак, тобто зазнають модифікацій. О. Колесник зосереджує увагу на тому, що під час вивчення фонематичного складу тієї чи іншої мови, а також у процесі виявлення артикуляційних особливостей вимовляння окремої фонemi йдеться про фонему, що є типовою для всіх мовців відповідної мови і яка усвідомлюється всіма мовцями як окремий звук, а також протиставляється всім іншим фонемам цієї мови. Але в мовленнєвому потоці одна й та сама фонема вимовляється неоднаково. Це залежить від її позиції у слові, тобто від впливу найближчих сусідніх звуків, та від місця наголосу. Через це кожна фонема реалізується тільки у вигляді алофонів – варіантів (або відтінків) фонemi у її конкретній реалізації. Алофони з'являються з різних причин, які підлягають відповідним закономірностям. Так, розрізняють позиційні й комбінаторні алофони. Позиційними називаються алофони, зумовлені певним фіксованим місцем фонemi у слові (початком, кінцем, серединою) або перебуванням чи не перебуванням під наголосом¹⁴. Алофони, зумовлені характером сусідніх фонем, називаються комбінаторними алофонами. Позиційні та комбінаторні алофони характеризуються великою стійкістю й регулярністю, вони характерні для звукової системи кожної мови. Вплив фонетичної позиції на вимову тієї чи іншої фонemi є неоднаковим не тільки в окремих мовах, але й у діалектах тієї самої мови. Сукупність фонетичних положень, у яких можлива ця фонема, називається дистрибуцією.

¹⁴ Колесник О., Гарашук Л., Гарашук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 22.

Алофони можуть бути більш чи менш залежними від фонетичного середовища. Найбільш самостійний алофон фонему вважається її основним алофоном (варіантом), який ми й називаємо, представляючи фонему в цілому. У мовленні є факультативні варіанти фонем – це випадки закономірної варіативності алофонів деяких фонем, що виникають у результаті різних причин: наявності різних стилів вимови, впливу діалектів тощо. Факультативні варіанти закономірні для кожної мови та не вважаються відхиленням від норми. Фонема – це одиниця системи фонетичних протиставлень. Кожній фонемі властива сума певних артикуляційно-акустичних ознак. Описуючи фонему, мовознавці користуються такими загальними ознаками (ряд, підняття, лабіалізація, глухість/дзвінкість, місце й спосіб творення та ін.), тобто тими, якими одна фонема відрізняється від іншої (протиставляється їй). Тоді розрізнення фонем визначається неоднаковим набором цих розрізнявальних (диференційних) ознак. Відомий український мовознавець І. Білодід виділяє поряд із диференціальними ознаками їх нейтралізацію в певних умовах.

Нейтралізація – це втрата фонологічно значущої ознаки фонемами, які протиставляються одна одній тільки за цієї ознакою й відрізняються від інших фонем сукупністю рис, спільних для цих фонем. Вчення про фонему як функціональну одиницю дає можливість розкрити значення мовних звуків у системі, структурі мови, їх специфіку та соціальну природу, тобто їх роль у мовному спілкуванні людей¹⁵.

Під час вивчення іноземної мови, зокрема, англійської, слід звертати увагу на факт наявності відтінків фонем та на вміння правильно вживати їх за відповідних умов. Заміна однієї фонему іншою призводить або до заміни одного слова іншим, або до перекрученого звучання слова. Внаслідок переплутування фонем (фонологічна чи фонематична помилка) мова стає або зовсім незрозумілою, або малозрозумілою. Вживання неправильного алофона відповідної фонему (фонетична помилка) не призводить до переплутування слів, але надає мові мовця діалектного або іноземного характеру звучання, що може помітно ускладнити розуміння цієї мови. Можна зробити висновок, що, вивчаючи фонетичну систему якоїсь іншої мови, треба знати не тільки склад її фонем, а й (що особливо важливо) усі ті алофони, в яких ці фонему виступають у мовленні. Правильну вимову забезпечує не стільки здатність артикулювати окремі ізолювані звуки, скільки дотримання правил і закономірностей їх сполучуваності в живому мовленні. Відкриття фонему внесло корінну зміну в науку про мовні звуки, спрямувало увагу вчених на дослідження семантичних

¹⁵ Колесник О., Гаращук Л., Гаращук К. Теоретична фонетика англійської мови: навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 24.

функцій звуків як значущих одиниць мови, а не тільки їх акустичних і фізіологічних властивостей.

Залежно від стабільності артикуляції голосні фонемі в англійській мові поділяють на монофтонги (голосні із стійкою артикуляцією), дифтонгоїди (голосні, неоднорідні за своєю якістю на початку та в кінці вимовляння) та дифтонги (голосні, що складаються з двох різних за якістю елементів, які утворюють одну фонему). В англійській мові є 10 монофтонгів: [ɪ], [e], [ə], [z:], [ʌ], [æ], [ɑ:], [ɒ], [ɔ:], [ʊ]; 2 дифтонгоїди: [i:], [u:] та 8 дифтонгів: [aɪ], [eɪ], [ɔɪ], [aʊ], [zʊ], [ɪə], [ʊə], [eə]. Англійські монофтонги та дифтонгоїди класифікуються за такими ознаками. За участю в артикуляції певної частини язика голосні поділяються на такі:

1) переднього ряду (до твердого піднебіння піднімається передня частина язика, а його кінчик залишається біля нижніх зубів: [i:], [i], [e], [æ]);

2) змішаного ряду (все тіло язика рівномірно піднімається та витягується вздовж порожнини рота: [z:], [ə]);

3) заднього ряду (під час вимовляння до м'якого піднебіння піднімається задня частина спинки язика: [ɑ:], [ɔ:], [ɒ], [ʊ], [u:], [ʌ]).

Залежно від ступеня підняття язика голосні поділяють на такі:

1) високого підняття (або закриті голосні) вимовляються так, щоб простір між піднебінням і найбільш піднятою частиною язика був вузьким: [i:], [i], [ʊ], [u:].

2) середнього підняття вимовляються, коли язик піднімається до середини відстані між високим і низьким положеннями: [e], [ʌ], [z:], [ə];

3) низького підняття (або відкриті) вимовляються за умови низького положення язика, який майже не піднімається, тому простір між піднебінням і язиком широкий: [æ], [ɑ:], [ɒ], [ɔ:]¹⁶;

Отже, фонетика як один із розділів мовознавства разом з іншими лінгвістичними дисциплінами робить свій вагомий внесок в опрацювання великої кількості комплексних мовознавчих проблем. Фонетика є своєрідною базою для теоретичних пошуків. Із точки зору перекладознавства фонетика є важливим складником перекладу, особливо для усного послідовного двостороннього. Перекладачеві доводиться не тільки перекладати розмову зі співрозмовником, але й відтворити її. Для того, щоб переклад був якісним, перекладач повинен володіти фонетичними законами мовлення оригіналу. Вивчення психолінгвістики допомагає краще зрозуміти відтворення звуків у фізіологічному аспекті.

¹⁶ Колесник О., Гарашук Л., Гарашук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 27.

ВИСНОВКИ

Мовні системи є тим інструментом, за допомогою якого людина здатна кодувати знання про світ і власний досвід взаємодії з ним, транслювати інформацію, впливати на інших людей та людські колективи, моделювати різноманітні сценарії, що розгортаються у відомому «первинному» світі та створювати уявні світи як альтернативні реальності. Специфіка кожного із зазначених видів людської діяльності залежить від особливостей використаного мовного коду. Ідеться про фізичні параметри зовнішньої форми мовних знаків, а саме звуки природних мов. З одного боку, визначаються етноспецифічні властивості морфофонемічних комплексів (як кореневих морфем, так і флексій), що віддзеркалюють етнокультурну специфіку внутрішніх механізмів творення національних образів світу; з іншого – ефективність взаємодії користувачів мовного коду (перлокутивні ефекти як варіанти розгортання певних сценаріїв максимально наближені до очікуваних) залежить від адекватної артикуляції мовно-мовленнєвих конструктів. Як будь-який інший вид перекладу, усний послідовний двосторонній переклад визначається через ті види мовленнєвої діяльності, за допомогою яких відбувається комунікація. Завдяки можливості прослухати закінчений фрагмент промови продукт послідовного перекладу, на відміну від синхронного, характеризується більшою глибиною проникнення в зміст вихідного висловлювання та скороченням (приблизно на одну третину) переказного фрагмента в порівнянні з вихідним повідомленням, що відбувається переважно за рахунок вилучення повторів оригіналу. У процесі професійної підготовки перекладачів необхідно включати у зміст навчання всі модифікації усного послідовного перекладу, а саме: вправи з одностороннього, двостороннього, повного, скороченого, абзацно-фразового перекладу, як і ситуації із застосуванням сучасних технічних засобів.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано поняттєвий апарат когнітивного підходу в перекладознавстві. Розглянуто ізоморфну конфігурацію терміна «пропозиція». Виокремлено когнітивні психолінгвістичні моделі породження та сприйняття мови. Зосереджено увагу на основних рівнях продукування мови, котрі є важливими складниками для усного послідовного двостороннього перекладу. Обґрунтовано загальні особливості використання мовленнєвого потоку під час перекладу. Охарактеризовано найменшу звукову одиницю мови. Опрацьовано фонематичний склад англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О., Яковенко Л., Шийка В. Ділове спілкування. Івано-Франківськ, 2015. 160 с.

2. Возна М., Гапонів А., Акулова О., Хоменко Н. Англійська мова для перекладачів і філологів. I курс : підр. для студентів та викладачів. Вінниця, 2004. 480 с.
3. Градобик М. Соціальна стратифікація сучасної англійської літературної вимови. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2006. № 5. С. 108–116.
4. Захарова Ю. Інтонаційна організація сучасного англійського мовлення : навч. посібник. Київ, 2004. 84 с.
5. Зиндер Л. Общая фонетика. Москва, 1979. 312 с.
6. Калита А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення. Київ, 2001. 351 с.
7. Карпенко Ю. Вступ до мовознавства: підручник. Київ, 2006. 336 с.
8. Кияк Т. Перекладознавство (німецько-український напрям). Київ, 2008. 543 с.
9. Колесник О., Гарашук Л., Гарашук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. 226 с.
10. Кочерган М. Зіставне мовознавство : Підручник. Київ, 2006. 289 с.
11. Куранова С. Основи психолінгвістики : навчальний посібник. Київ, 2012. 208 с.
12. Левицький А., Гарашук Л., Поглиблений курс теоретичної фонетики англійської мови. Вінниця, 2005. 71 с.

Information about the author:

Reva I. A.,

Senior Lecturer at the Humanities and Social Sciences Department

Poltava State Agrarian Academy

1/3, Skovorody str., Poltava, 36003, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-0753-5326